

BATÓNÉ KACZÚR ÁGNES

MAGYAROK BRAZÍLIÁBAN

Több mint száz esztendős már az a társadalmi jelenség, amelyet „magyar kivándorlás”-nak nevez a szakirodalom. A kivándorlás három együtttható tényezője — az egyéni elhatározás, az elbocsájtás és befogadás — országonként, történelmi korszakonként más és más.

A Brazíliában élő magyarság, pontosabban a múlt század 80-as éveitől kezdve kisebb-nagyobb számban oda kikerülő magyarság különböző rétegekből áll. Időszakonként és rétegenként mások és mások az elindító okok. Egyes csoportoknak nem is Brazília volt a végső úti célja. A különböző történelmi helyzetekben fogadtatásukat és beilleszkedésüket erőteljesen befolyásolta a mindenkori brazil gazdasági, kül- és belpolitikai helyzet. Ebből következően ezek az időben és rétegződésük szerint is jól elkülöníthető magyar csoportok egymástól eltérő módon viszonyultak a befogadó országhoz, másképpen fejezték ki kötődésüket a szülőföldhöz és Magyarországhoz, valamint a mindenkori otthoni politikai rendszerhez, és a különböző csoportok másként viszonyultak saját etnikai közösségükhöz, szervezeteikhez.

Ezért a brazíliai magyarság történetének vizsgálatához — különös tekintettel majd a második világháború utáni időszakra — együttesen kell vizsgálni a történelmi helyzetet az elbocsájtó és a befogadó országra vonatkozóan egyaránt, valamint az eltérő jellegű kivándorló csoportokat. Csak így alakíthatunk ki pontos és átfogó képet e távolba szakadt százezernyi magyar életéről.

Jelen tanulmány célja az, hogy felvázoljam a brazíliai magyarság történetének szakaszait, röviden elemezzem a kivándorlási okokat és a beilleszkedés lehetőségeit. Részletesebb elemzésre terjedelmi okokból nincsen lehetőség, így csak átfogó kép kialakítására törekedhetek.

I.

Az első világháború előtti brazíliai magyar kivándorlást — amely az Egyesült Államokba irányuló kivándorlással összevetve létszámában igen csekély volt — egyetlen gazdasági jellegű hullámnak vehetjük, különböző évekbeni elvándorlással.

Az első nagyobb magyar csoportok az 1880–90-es években érkeztek Brazíliába.¹ Még a rabszolga-felszabadítás előtt, de főleg utána, ugyanis a brazil kormány megkönnyítette a bevándorlást a fazendeirók érdekében: a munkaerő-szükségletet behívott európai telepesek segítségével próbálta enyhíteni: „Az állam magára vállalta az utazási költségeket, az ültetvényes földesúr kötelezte magát, hogy egy éven át fedezze a telepes költségeit és családja eltartásához szükséges földet ad át neki.”² A nagyszámú német és olasz telepes mellett jónéhány magyar család is útnak indult. A kivándorlási propagandát már ekkor is a hajóstársasági ügynökök fejtették ki. Magyarországon a múlt század végén az egyik ilyen ismert hajóstársaság a LIGURE AMERICANA volt. Ennek ügynökei azt ígérték a magyaroknak, hogy „...Dél-Amerikában családonként 120 hold földet kapnak, felszerelést, az első termésgig ételmet, fejestehenet, aprójószágot — és talán még bábát is.”³

Így került ki akkoriban néhány száz Győr megyei, veszprémi és Szabolcs megyei család, de eredménnyel járták az ügynökök Szatmárt, Máramarost és Kárpátalját is. A megszédített és a valós lehetőségekben csalódott családok közül csak néhányan maradtak Brazíliában pl. Rio Grande do Sul-ban, sokan továbbvándoroltak Argentínába vagy Északra, de számosan követelték visszaszállításukat Magyarországra. 1890-ben indult meg a Veszprém megyei magyarok kivándorlása a dél-brazil államokba, ahol utódaikkal, még mint magyarokkal találkozott maga dr. Boglár Lajos is konzulása idején. A Rio Grande do Sul állambeli Jaguary kolónián mintegy 50 család élt. Volt egy egyesületük is, a Petőfi Sándor Olvasókör. A Santa Catharina-i Jaraguán és a vele szomszédos Garibaldin kb. 200 Veszprém megyei és 30 székesfehérvári család telepedett meg. Az adatok szerint rövid időn belül létrehozták iskolájukat és templomra is összeadogatták a pénzt: „...a brazil hatóságok a kolónia különleges érdeméül emlegették, hogy ezek a magyarok tanfttattak iskolájukban először portugál nyelvet, azon tisztességből kiindulva, hogy amely ország kenyereit eszik, annak nyelvét is sajátítsák el.”⁴

A magyar telepesek maguk törték akaratuk alá a brazil fölet, változtatták termővé a volt őserdő helyét, hogy rizst, kukoricát, déligyümölcsöket termesszenek, állatokat tenyészzenek. A telepekről többen vállaltak fazenda-munkát is, miközben az alapvető cél az újabb területek művelés alá vonása volt. Ezeknek a magyar családoknak a környező nagyobb létszámú osztrák-német bevándorlás miatt az elnémetesedés lett a sorsuk. Spontán szerveződő kis egyleti életük kizárólag az egymásra-, magukrautaltság eredménye és elsősorban összejövetei-kulturális ke-retekben mozgott.

A két világháború közötti időszakban ezek a kis magyar csoportok már második generációjukat élték és területi elhelyezkedésük – a magyar bevándorlási centrumtól, São Paulo államtól való távolságuk – miatt szervesen nem kapcsolódtak abba a brazíliai magyar közösségi életbe, amelyet a „nagy hullám” magyarsága alakított ki – nem utolsósorban a Horthy-rendszer fokozatosan tudatossá váló emigrációs politikája által is befolyásolva.

Az első világháború előtti magyar kivándorlás Brazíliába nem volt jelentős és elsősorban szociális okokra vezethető vissza. A kikerült magyar családok fő törekvése az volt, hogy minél előbb összegyűjtsenek 1500–2000 koronát, hogy majd Magyarországra visszatérve elérhessék eszményképüket: a saját földön való gazdálkodást.⁵ Ezek a csoportok tehát szegényparaszti származásúak voltak és csak azért vállalták az időlegesnek szánt idegen életfeltételeket, hogy hazatérésükhöz, otthoni újakezdésükhöz anyagi alapokat teremtsenek. Ezért tudatosan törekedtek magyarságuk megtartására, bár sorsuk mégis a fokozatos beolvadás lett. A kivándorlás fő iránya elsősorban az Egyesült Államok, amely ekkor még szinte korlátok nélkül befogadta a boldogulást kereső európaiakat. Az 1891–1900-as időszakban a közel 6,5 millió európai kivándorlónak mindössze 11%-a, az 1901–1910 közötti 11,6 milliónak a 13%-a, az 1911–1914-es időszakban Európából kivándorolt 5,8 millió főnek pedig csak a 10,2%-a választotta úti céljának Brazíliát, és ebből csak töredéket jelent a magyar területekről történő kivándorlás.⁶

Az elvándorlás legfőbb indítéka a jobb életfeltételek keresése, az anyagi erőgyűjtés. A kivándorlás időben egybeesett Brazília munkaerő-szükségletének növekedésével, amely a munkaigényes mezőgazdasági termelési ágazatok felfutásával, valamint a rabszolgaság elavultságának felszínre kerülésével vált egyre nyilvánvalóbbá.

A magyar kormányzat – több más európai országhoz hasonlóan – már ekkor sem nézte jó szemmel ezt a típusú, szerződéses munkavállalással történő, szubvenzionált kivándoroltatást a brazíliai „civilizálatlan körülmények”-re hivatkozva. Az árutermelésbe bekapcsolódó ültetvényes nagybirtok ugyanis „...a régi (sokszor ősi) technikát és termelési tapasztalatot használta fel, és megkötötte a munkaerőt.”⁷ A magyar területekről kivándoroltak legnagyobb része pedig ezekre az ültetvényekre került, és a legtöbbjük személyi szabadságában is korlátozott peon-helyzetűvé vált. Ennek alapvető oka az, hogy a magyar földbirtok-viszonyok megoldatlansága miatt kivándorolni kényszerült paraszti csoportok – a befogadó ország akkori munkae-rőigénye és technikai fejlettségi foka miatt – elsősorban az ültetvényes latifundi-umokon találtak megélhetést. A brazil államok is elsősorban az ezt a célt szolgáló bevándoroltatást támogatták. Mivel komoly szociális-gazdasági intézkedést nem fogantatosítottak itthon a kivándorlók visszatartására, csak az első világháború kitörése jelentkezett korlátozó tényezőként.

II.

Az első világháború sok szempontból határvonalat jelent a kivándorlást illetően. Az 1919–20 és 1941 közötti nagy hullám már más típusú volt az előzőekhez képest. Többféle indítókkal találkozhatunk, mások és sokfélék a célok, a beilleszkedési lehetőségek, ahány kirajzó csoport, annyiféleképpen viszonyultak a szülőföldhöz és Magyarországhoz (pl. az elcsatolt magyar területek kivándorlói). Ebben az időszakban változtak a migráció feltételei, megváltozik az európai kivándorlás és vele az ebbe a folyamatba szervesen illeszkedő magyar kivándorlás iránya is. A kimozdító okok között megjelenik a politikai meggyőződés és kényszer, kialakulnak a nyugat-európai emigrációs központok, elsősorban Bécs és Párizs, ahol jól szervezeten egyengetik a tengerentúlra jutást a politikai okokból távozni kényszerültek számára. Az útirány azonban megváltozott: a legnagyobb befogadó ország, az Egyesült Államok gyakorlatilag lezárta kapuit. Az utolsó békeévben még 119 159 magyar, 1920-ban pedig már csak 2000 vándorolhatott ki a hón áhított „lehetőségek országá”-ba. Ennek okai – Szántó Miklós szerint – a háború idején az új bevándorlók lojalitásában tapasztalt elbizonytalanodás, a háború végén az európai forradalmasodástól és annak eszméitől való félelem, majd a háborús konjunktúra végével a békeidőkre való átállás gazdasági nehézségei miatti válság voltak.⁸ Ezeknek a következményei lettek az első kvótatörvények (1921), majd a további megszorítások. Ez nemcsak mennyiségi korlátozásként érintette az Amerikába igyekvő, többnyire már onnan megküldött hajójeggyel rendelkező magyarországi kivándorolni szándékozókat és az elcsatolt területek magyarságát, hanem minőségileg is; ugyanis az amerikai álláspont változtatni kívánt a különböző népelemek közötti arányon, s így a nemkívánatos kategóriába kerültek a kelet-európaiakkal együtt a magyarok, az olaszok és a zsidók is.

Ennek következtében az 1920-as évek közepén már igen sokan választják Kanadát úti célnak, de emellett igen megnőtt a dél-amerikai országok, Argentína, Uruguay és Brazília jelentősége is.

A brazíliai bevándorlás igazi nagy résztvevői a portugálok, olaszok, németek és spanyolok, valamint a japánok voltak. Ennek a befogadó ország szempontjából a gazdasági mellett vannak nyelvi és klimatikus okai is, az elbocsájtó országok – főképpen Németország és Japán – esetében pedig igen tudatos kolonizációs

programról volt szó. Szinte minden forrás külön is kiemeli a brazíliai német és japán telepeket mint sajátosan magukba zárkózó és ezért az asszimilációnak igen eredményesen ellenálló példákat.

A magyar bevándorlás Brazíliába a két világháború között igen összetett jelenség. A magyarok nagyobb része ugyanis a trianoni békeszerződések nyomán olyan elcsatolt területekről került Brazíliába, ahol a magyarok egy tömbben éltek. Ezeknek a magyar családoknak a többsége a háború után Brazília által felújított hagyományos bevándoroltatás útján, a befogadó ország különböző államai által támogatva vándorolt az új hazába. Ennél a csoportnál szinte kizárólagosan a szegénypraszti-agrárproletár elem a döntő. A másik csoport ténylegesen magyar állampolgárságú, létszámában jóval kisebb, és a parasztcsaládok mellett – akiknél a jobb megélhetési vágy, tehát a szociális indokok dominálnak – már találkozunk városiakkal, elsősorban budapestiekkel és szervezett munkásokkal, értelmiségiekkel. Az utóbbiak kivándorlásában már politikai tényezők is közrejátszottak.

A két világháború közötti magyar bevándorlás és bevándoroltak történetét időben három szakaszra oszthatjuk:

- I.1920-tól 1927-ig
- II.1928-tól 1934-ig
- III.1935-től 1941-ig

I. Az első szakasz bevándorlóit a magyarországi politikai emigránsok (városiak, munkások, iparosok), valamint a főként az amerikai kvótamegkorlátozások miatt ide kényszerült és ügynökök által ide csábított, többnyire az elcsatolt területekről származó magyar parasztcsaládok csoportjai alkotják. Ez az az időszak, amelyben a megérkezési sokk után a magyarok kipróbálják a brazíliai lehetőségeket (fazenda, városi munka, önálló termelés stb.), azok közül az egyiket felhasználva igyekeznek gyökeret verni, legtöbbjük időleges céllal. A többség egy időre belekényszerül a fazenda-lét nyomorúságos viszonyaiba, majd onnét kitörve a városokba vagy a már kialakult magyar telepekre vándorol. Ez az időszak a spontán egyleti szerveződés ideje, és csúcsán megjelenik a későbbi, összefogottabb etnikai-közösségi élet iránti igény. Forrásaim alapján igazolható, hogy 1927-ig, a magyar külképviseletek felállításáig, a létszámban legnagyobb São Pauló-i kolónia életében igen erőteljes a polgári demokratikus ill. baloldali politikai emigráció hatása.

II. A második szakasz a bevándorlók újabb csoportjait hozza. Ebben az időszakban egyre erőteljesebben érezteti hatását Magyarország emigrációs politikája a felállított képviselőket és konzulátusokat keresztül, a korábbi spontán egyesületi élet befolyásolásával, az iskolák, egyházszervezetek támogatásával. Forrásaim ezt az időszakot jelölik meg a közösségi élet nagy erőpróbájaként (gazdasági válság, 1930-as és 1932–34-es belpolitikai események). A főként a városokban érezhető válság átmenetileg igen megnehezítette az ott élő magyarság boldogulását, de a politikai fordulat meghozta a gazdasági változások feltételeit is. A magyar közösségi élet tehát ténylegesen megalapozódik, szervezett keretek közé kerül – nem utolsósorban az óhazából érkező hazafias eszmei és anyagi támogatásnak köszönhetően, amelynek nem is titkolt célja a Horthy-rendszer revíziós politikájának támogató táborát szélesíteni.

III. A következő időszak a vargas-i politika kiteljesedésének korszaka, amely teljesen új feltételrendszert teremtett a magyar etnikum számára is. Getulio Vargas hatalomra kerülése, a brazíliai gazdaság új alapokra helyezésének megindulása a beilleszkedés és boldogulás nagyobb lehetőségeit biztosítja az iparban és a mezőgazdaságban is. A gazdasági és nemzeti integráció programja azonban magával hozta a beolvasztási tendenciákat, bizonyos minőségi bevándoroltatásra törekvő bevándorlási korlátozásokat, tehát azt, hogy a brazíliai államok a gazdasági céljaiknak legmegfelelőbb munkaerő betelepítését támogatják, és ehhez a kivándoroltató államokkal konkrét szerződések megkötését tartják célravezetőnek. Ekkor merült fel határozottan egy nagyobb méretű magyar telepítési akció terve. A brazil fél ugyanis azt hangsúlyozta Magyarország felé, hogy az új életkezdéshez elegendő tőkével rendelkező, elsősorban mezőgazdaságban jártas telepesekre van szüksége. Ezzel kapcsolatban magyar részről az a vélemény alakult ki, hogy „...akinek pénze van az útját fizetni és egy évig kereset nélkül élni, azt otthon kell telepíteni. Érdeke a dél-amerikai államoknak a kolonizáció, nem pedig nekünk. Államilag nem szabad kolonizációs akciókat kezdeni.”⁹

A brazíliai magyarság tárgyalt időszakbeli életét két erőteljes hatás befolyásolta: egyrészt a háborús készülődések, másrészt a brazilosítási törekvések az új haza oldaláról, amelyek a magyar közösségi életet is erőteljesen korlátozzák; nem utolsósorban külpolitikai okokra hivatkozva. (1938-tól látnak napvilágot az idegen nemzetiségűekre vonatkozó legfontosabb megszorítások.) 1941. december 6-án pedig – szinte jelképesen – lezajlik az utolsó nagy közösségi esemény, a Kormányzó nevenapjára szervezett Miklós-napi bál, amelyet már a következő napokban a magyar külképviseletek bezáratása követett az Amerikai Egyesült Államok hadba lépése miatt.

A brazíliai magyarság második világháború alatti és utáni történetét – amely ugyancsak több periódusra osztható – egészen más nemzetközi és ó- és újhazai viszonyok határozták meg. A korszak a haza- és az újabb bevándorló csoportok miatt is külön elemzést igényel, amely nem lehet tárgya a jelen tanulmánynak.

A két világháború közötti korszakolás rövid elemzéséhez néhány fontos megjegyzést kell még hozzáfűzni:

1. A bevándorlás mindvégig folyamatos, csak létszámában vannak jelentős eltérések.
2. A később megérkező bevándorló csoportok lehetőségeit, beilleszkedését befolyásolhatják a már kint élő magyarok.
3. Az életmódváltás (fazenda-város-telepek) a kolóniákon belüli migrációt jelenti a 20-as években, de a gazdasági válság után is szinte folyamatosan megfigyelhető szórványjelleggel.
4. Ha létszámában nem is volt számottevő, meg kell említeni egy kisebb méretű vissza- és továbbvándorlást is.

*

A brazíliai magyarság „nagy generáció”-ja a két világháború között élte a legszínesebb közösségi életet. A második világháború szinte teljesen elzárta Brazíliát Európától. A bevándorlás a háború után szórványossá vált, elveszítette hullám jellegét és elsősorban politikai okai voltak: 1945–46; 1948–49; 1956–57 jelzik a fontosabb időbeli csomópontokat. Ahhoz, hogy fölmérhessük, mekkora csapást

jelentett a „nagy generáció” közösségi életére a kitörő háború, álljon itt egy idézet 1950-ből.

„A második évtized virágzó egyesületi életét egyik napról a másikra megfojtotta a háborús világ kivételes intézkedése, amelynek értelmében idegen egyesületek nem működhetek, idegen nyelvű nyomtatványok kiadása tilos volt, nyilvános helyen tilos volt idegen nyelven beszélni, stb. Csak a vallásos egyesületek tudtak kitartani a nehéz időkben, de nem egy helyen azok működése elé is igen sok akadály gördült.”¹⁰

Ez a kép azonban egyoldalú lenne, ha nem említénék meg a braziliai Szabad Magyar Mozgalom szárnypróbálgatásait, amely a Károlyi Mihály-féle „Új Demokratikus Magyarország” felhíváshoz csatlakozva, a „Hungria Libre de Mexico” munkáját figyelemmel kísérve próbált kibontakozni 1941 után a demokratikus, antifasiszta és baloldali érzelmű magyarok között. Ez a mozgalom, amely Brazíliában csak a háború után kerülhetett szervezeti keretek közé (União Hungara de São Paulo), még akkor is jelentős a braziliai magyarság történetében, ha a külföldi magyarságának antifasiszta frontban való egyesülése nem jött létre, és az amerikai kontinens 1-1,5 milliós magyarságát sem sikerült összefogni.¹¹

III.

A két világháború közötti időszak magyarságára koncentrálva, a kivándorlási okokat elemezve, korabeli forrásaim első helyen említik a „nagy sérelmet”: „A Brazíliába való kivándorlás a világháború után onnan történt tömegesebben, ahol az úgynevezett legyőzöttek éltek. Ebben a tekintetben különleges szerep jutott az Anyaföldtől elcsatolt magyar országrészeknek... A kivándorlás oka? Akármelyik magyar rávágja erre a kérdésre: Trianon!”¹² Egy másik megközelítés már több szempontot vesz figyelembe: a veszített háború teljesen kimerítette az országot, a területi elcsatolások, a frontról visszaözönlők polgári elhelyezkedésének súlyos problémája, a forradalmak megrázkódtatásai, a békés termelésre való áttéréssel járó gazdasági válság nagyon sok embernek az egzisztenciáját ingatta meg. Az elcsatolt területeken még a faji üldözésnek kitett és „fajiságuk” miatt elnyomást szenvedő magyarok indultak el az észak-amerikai megszorítások miatt a Dél-Keresztjének országaiba. Ezekben az időkben már szinte kizárólag Brazíliára, Argentínára és Uruguayra korlátozódott a magyar bevándorlás.¹³ Ez a felsorolás már majdnem teljes, de éppen a legfontosabb tényezőt nem említi: a hazai földbirtokviszonyok változatlanlanságát, a nagybirtok további uralmát, és ezzel az egymásra torlódott társadalmi-gazdasági problémák egész füzérét, amellyel a két forradalom külső segédlettel történt leverése után a Horthy-rendszer kénytelen volt szembenézni.

Tény, hogy a felhalmozódott társadalmi feszültségek levezetésére Európa periferikus országaiban szinte egyidőben vetődött fel a kivándoroltatás (vagy kivándorolni-engedés) gondolata. A forradalmi mozgalmak, a háború alatt szétzilált gazdaságok, a hatalmas munkaerőfelesleg arra ösztönözték az érdekelt kormányokat, hogy valamilyen egyezményes, szervezett formát találjanak a kivándorlásnak, amellyel enyhíteni lehetne a gondokon. Először 1921-ben Rómában ült össze ilyen céllal egy tanácskozás, majd a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1924-es római értekezlete foglalkozott a ki- és bevándorlást érintő fontosabb kérdésekkel. Ezek voltak az első próbálkozások a munkaerőpiac kiegyensúlyozására.

Ezzel a kezdeményezéssel estek egy időbe az amerikai bevándorlási korlátozások és a dél-amerikai államok, köztük Brazília által felkínált bevándorlási lehetőségek.

Brazília néhány állama 1912-től nyíltan támogatta az európai munkástoborzást (pl. Parana, São Paulo, Rio Grande do Sul). A hajóstársaságok ügynökei eljutottak az elcsatolt területekre és Magyarországra is. Szépenhangzó ígéretekkel jöttek, ahogy Herberger Gyula könyvében részletesen ismerteti a kolonizációs feltételeket; minden bevándorló kap 25 ha (47 k.hold) földet. Azon egy kőből épített, cseréppel fedett házat. Egy fél esztendőre, míg az első termés jelentkezik, ellátást pénzben vagy természetben. Vetőmagot, csemetéket ingyen. Minden kolónia vezetősége mellett egy gazdasági instruktor dolgozik. Kolóniánként különböző mezőgazdasági gépeket ad, és már 30 gyermek után iskolát állít fel az állam. A házat, földet, gazdasági eszközöket 10-12 év alatt kell letörleszteni a termés 1/5-ével, vagy ennek megfelelő pénzértékkel.¹⁴ Ennek a csábító lehetőségnek tényleg nehezen lehetett ellenállni, főleg, ha a kisebbségi létbe taszított parasztcsaládok kivándorlási törekvései elé egyik utódállam sem gördített akadályt. Mindemellett „...Herberger frásában csak annyi a valótlan, hogy az előbbihez hasonló kedvezményeket csak brazil telepeseknek szokott adni az állam, vagy olyanoknak, akikkel a kormány külön, hivatalosan megállapodik.”¹⁵

Természetesen az „igaz-magyar-nemzeti” érzelmű magyarországi és erdélyi sajtó tiltakozott a Herbergeréhez hasonló lehetőségekkel kecsegtető ügynöki csábítások ellen, de ennek még Magyarországon sem volt fogantatja, hiszen itt is megnövekedett az illegális kivándorlások száma. Magyarországról a paraszti családok mellett igen sok iparos, gyári munkás és értelmiségi is a kivándorlás mellett döntött, egyrészt állás hiányában, másrészt politikai okoktól kényszerítve.

Mivel az ügynöki kivándoroltatást tiltották az európai törvények és a magyar hatóságok is, a hivatalos magyar statisztikákban igen pontatlanok az adatok a létszámot illetően. A nagyságrendet azért mutatja, hogy egyes források szerint 1923–27 között volt a magyar bevándorlás csúcsidezőzaka, amikor havonta átlag 400–500 magyar érkezett a különböző brazíliai kikötőkbe.¹⁶

Nincs pontos adat a bevándoroltak létszámáról az állandó helyváltoztatás, belső és kontinentális migráció miatt sem. A hivatalos statisztikák nem egyértelmű és hiányos adatai már a kortársak számára is megnehezítették a brazíliai magyarság létszámának megállapítását. Csak körülbelüli becslésekre támaszkodhattak; a többféle becslést összevetve a két világháború közötti időszak végére mintegy 80 ezer főnyi magyarral számolhatunk, főképpen São Paulo államban koncentrálódva.¹⁷ Ez a szám reálisnak tűnik, hiszen a ma kint élő brazíliai magyarok több mint százezer magyarról beszélnek – inkább a származás, mint a nyelvhasználat alapján –, beleszámítva természetesen a háború utáni bevándorlást, az 1946–47-es, 1948–49-es és az 1956–57-es csoportokat is, valamint a szórványos, nem túl jelentős számú egyéni bevándorlót is, egészen napjainkig.

*

Brazília, mint letelepedési és újakezdési terület a magyarok számára szinte kizárólag a délkeleti, az Atlanti-óceán partvidéke mentén elterülő államokat jelenti, az Egyenlítőnél délre, a 10. és a 30. szélességi fok között. Ennek oka elsődlegesen az éghajlat: az európai bevándorló számára az előbb említett, főként a délebbre eső területek nyújthattak lehetőséget a tartós letelepedésre. A területi elhelyezkedés

egyidejűleg a különböző élet- és munkafeltételeket is jelenti.¹⁸ A partvidéktől bentebb eső, valamint az Egeenlftóhöz közelebb elterülő államokban — Matto Grosso, Marañhao, Ceara, Parahyba és Bahia — csak elvétve találunk elszórt kis magyar csoportokat. Ez a szórvány magyarság a nagyobb etnikai csoportoktól távol, mondhatni elszigetelten, főként az államok nagyobb városaihoz közel igyekezett boldogulni a mezőgazdaságban vagy a városi szolgáltató ágazatokban. A mezőgazdaságban elhelyezkedők nagy részének életét az ültetvények határozták meg. Forrásaim igen keveset foglalkoznak ezekkel a magyarokkal, mivel a nagy távolságok miatt a velük való kapcsolattartás igen nehéz volt.

A brazíliai magyarságnak azon része, amely a két világháború közötti időszakban a tömeges bevándorlás és letelepedés után kialakította nagyobb létszámú kolóniáit, etnikai közösségeit, tulajdonképpen São Paulo, Rio de Janeiro, Parana, Santa Catharina és Rio Grande do Sul államokban élt, fazendákon, falvakban és a jelentősebb városokban. Ez a létszámát tekintve — főként 1922 után — folyamatosan gyarapodó és a második világháború előttre több tízezres nagyságrendű magyarság alakította ki azt a sajátos közösségi életet, amellyel — ha nem is meghatározó módon, de — megjelent a formálódó brazil nemzet színes etnikai palettáján. A jelentősebb létszámú bevándorlás miatt ez a brazíliai magyarság „nagy generáció”-ja, a magyar etnikai élet megalapozója, ugyanúgy, mint ahogy az „öreg amerikasok és kanadáások” az amerikai kontinens északi államaiban az 1880–1918 közötti időszakban.

IV.

Brazília — és főként a magyar bevándoroltak számára klimatikus szempontból a legelfogadhatóbb államok, São Paulo, Santa Catharina, Parana — gazdasági életében az első világháború után is a latifundium, az ültetvényes gazdálkodás volt az uralkodó. A múlt század végén kialakult peonato, amely a személyi kötöttség elemeit őrizte, folyamatosan biztosította az olcsó munkaerőt az áruteremelésbe bekapcsolódott nagybirtokok számára. Mivel az államilag szubvencionált bevándoroltatás elsősorban ezen ültetvények tulajdonosainak érdeke volt, az Európából idevándoroltak útja is egy-egy ilyen nagybirtokon ért véget, és legtöbbször — akik nem rendelkeztek önálló anyagi alapokkal — kénytelen volt osztozni a már ott talált néger, portugál és spanyol, esetleg olasz peonok sorsában. Ezek a magyarok — pár kivétellel — kubikusok, napszámosok, béresek, cselédek vagy 1-2 holdas kisparaszttok voltak szülőföldjükön. A későbbiekben 1923-ban São Paulóban kiépült egy munkáselosztó hely, a „Hospedária dos Imigrantes”, az „emigrációs ház”, vagy ahogy a magyarok elnevezték: a siralomház. Itt a tulajdonosi megbíztak, az emberkereskedők szerződést kötöttek az erre rábeszél — és más lehetőséget amúgy sem látó — családfőkkel, akiket családjukkal együtt tovább szállítottak az interiorbeli fazendákra. Szinte minden forrás beszámol arról, hogy az ígérek ellenére mekkora csalódás várta a családokat: primitív életkörülmények és a fazendatulajdonos boltja, ahol szinte semmiért is évekre eladósodtak a családok. Egy négytagú család kb. 3-4 ezer kávécsérje megművelését kapta feladatul. Tulajdonképpen teljes kiszolgáltatottságban éltek a magyar családok ezrei, várva a kedvező alkalmat a szabadulásra. A források beszámolnak munkamegtagadásról, egyéni és jól szervezett csoportos, fegyveres szökésekről is. Úti céljuk minden esetben valamelyik nagyváros volt, ahol azonban a megélhetési lehetőségek még igen szűkek voltak.

1930 után a Getulio Vargas-féle belpolitikai fordulat a brazil gazdaságban is változást hozott. A túltermelési válság elmúltával egyre kevesebb magyar volt kénytelen a boldogulás lehetőségét ültetvényeken keresni. A fejlődés szempontjából nagyobb lehetőségekhez jutó és elsősorban a nagyobb városokban koncentráltó brazil ipar és városi szolgáltató hálózat, a mezőgazdaságban bekövetkezett változások (a monokultúra egyoldalúságának felszámolására és más növénytermesztési ágazatok felfuttatására irányuló törekvések) megfelelőbb körülményeket biztosítottak a magyarok számára is.

A magyar kormányzat nem tett konkrét lépéseket arra, hogy a kivándorlókat megmentse a fazendai munkától. Ezt csak egy jól szervezett és anyagilag megalapozott telepítési programmal érhetne volna el, de csak az erre vonatkozó hangzatos parlamenti felszólalásokig jutottak el, cselekvésre nem került sor.

A másik beilleszkedési lehetőséget a városok jelentették. A tőkés fejlődés igen erőteljes urbanizációt hozott: Brazíliában egyes területeknek – főként az Atlanti-partvidéknek és városainak – igen megnőtt a jelentőségük. A demográfiai fellendülés elsősorban külső forrásból, az európai bevándorlásból táplálkozott. Ezek a városok igen tarka etnikai összetételűvé váltak. São Paulóban a lakosság döntő része – már 1893-ban 71,2%-a – bevándorló volt.¹⁹ Ezek közül a városok közül a magyar közösségi életet vizsgálva Rio de Janeiro, Porto Alegre és São Paulo volt jelentős. Ezen városok magyar lakossága különböző eredetű volt. Porto Alegre, Rio Grande do Sul fővárosa magyarságának legnagyobb része képzett iparos vagy gyakorlati pályára kényszerült értelmiségi volt, de éltek közöttük orvosok, gyógyszerészek és mérnökök is. (Ennek oka, hogy ebben az államban csak 1929 után kellett honosíttatni a diplomát.) Rio de Janeiróban a magyar kolónia elsősorban iparosokból, kereskedőkből, vállalkozókból, és a szolgáltató ágazatokban elhelyezkedő volt értelmiségiekből tevődött össze.

São Paulo magyarsága volt a legsokszínűbb. Fazendákról ide menekült, lerongyolódott parasztok, valamikori magyar falusi iparosok, a munkásmozgalom hagyományait képviselő szervezett munkások, értelmiségiek és deklasszált úri elemek egyformán megtalálhatók voltak ebben a brazil ipari termelés mintegy 50, a második világháború előtt már 70%-át adó, rohamosan fejlődő városban. A források többsége szerint a magyar bevándorlókra általában az üres zseb volt a jellemző, ezért mindenkinek létkérdés volt a munka. A jó munkalehetőség megszerzéséhez viszont a portugál nyelvben minél hamarabb jártasságot kellett szerezni.²⁰

A São Paulóban letelepedett magyar családok élet- és munkakörülményei külön dolgozat témáját jelentik, rövid jellemzésükre csak annyit, hogy a „Brazíliai Magyar Segélyegylet” és a konzulátus adataiból kitűnik: erőteljesen differenciálódott a magyar közösség és a többség – főként a gazdasági és belpolitikai válságok idején – igen nehéz helyzetbe került és az Óhazától várt segítséget.

*

A nincstelenül patraszállók többsége a beígért saját, önállóan művelhető föld helyett tehát fazendákra került, ahonnan a menekülés útja elsősorban a városokba vezetett. Itt azután, akinek sikerült nyelvtudással és ügyességgel szakmai jártasságot szereznie, az az iparban boldogulhatott. A 20-as évek közepétől – néhány év gyűjtögetés után – a paraszti származású városi munkások egy része, régi álmait követve, megpróbálkozott a vidéki földvásárlással: „Szeret tenni minél előbb egy

5-10 alqeres (20-40 holdas) saját birtokra. Ha ez már megvan és a mindennapi kenyeret a saját földjén tisztességesen megkeresheti, jelentkezik a következő kívánság: São Paulo városában, annak valamelyik magyarlakta részében, az ismerősök, esetleg rokonok környezetében saját háztelek, azon egy szép, muskátlis ablakú, előkeretes ház. Ez a kitaposott útja az előrehaladó, boldoguló magyar földművesnek.”²¹

Az esetek többségében kétféle módon juthatott a bevándorló Brazíliában földhöz: vagy egy nagybirtokos parcellázta föl birtokának egy részét és adta bérbe vagy el, szigorúan megszabva az adósságtörlesztés módját, vagy pedig néhány család – többnyire egy etnikailag egységes csoport – kötött szerződést egy telepítési vállalkozóval vagy az állammal termelésre még nem fogott terület megvételére, azt a feltételt vállalva, hogy új telepet alakítanak. Egyes brazil államok előszeretettel kötöttek szerződést pl. német, olasz, japán vagy lengyel állami megbízottakkal, részvénytársaságokkal ilyen földműves csoportok bevándoroltatására és leteleptetésére. Ezekben az akciókban az anyaország igen aktív szerepet vállalt, és szoros kapcsolatot tartott fenn kivándoroltjaival. Hasonló jellegű magyar telepítési akcióra nem került sor Brazíliában, így sok magyar család került szétszórtnan a már meglévő telepekre, idegen nemzetiségűek közé. De São Paulo államban önálló magyar telepes kolóniák alakítására is sor került, anyaországi segédlet nélkül.

Több sikertlen kísérlet után – hiszen meg kellett tanulni a brazil föld és klíma sajátosságait – 1924. június 14-én újságközlemény adott hírt Szentistványkirályfalva létesítéséről. Dr. Czézároovics Balázs szalézi szerzetes szervezte meg azt a kis falut, amelynek annak idején 50 magyar család volt a lakója. A másik igen életképes magyar település Árpádfalva volt (Colonia Árpád), 884 kilométernyire São Paulótól. A későbbiekben még több magyar telep is létrejött – Boldogasszonyfalva, Szentimrefalva, Mátyáskirályfalva, Rákóczifalva. Ezekben a kis magyar kolóniákon egy ideig őrizték a magyar hagyományokat; pl. Boldogasszonyfalva lakói többségükben székelyek és csángók voltak.²²

Milyen volt a brazíliai magyar földműves élete? Küzdelmes. Amelyik magyar család nem futamadott meg és a piachoz közel lakott, kb. 10-15 esztendő alatt érhetette el azt a szintet, hogy magyar emberhez méltó háza és gazdasága legyen. Csak a sok feltétel által megszabottan is eredményesen gazdálkodó családok tudtak annyit félretenni, hogy gyermekeik további boldogulását megalapozzák pl. egy városi ingatlannal. A többség általában igen alacsony színvonalon élt még hosszú évtizedek múltán is, egyszobás, füstös (a hangyák és egyéb férgek ellen) sárkunyhóban, amelynek ajtaja, ablaka gyalulatlan fából készült, üveg nélkül.

A 30-as években még erős magyar etnikai jelleggel rendelkező telepek nagy részének az etnikai elszíneződés lett a sorsa. Sokan – a fiatalok sürgetésére – eladták földjüket és beköltöztek a városba, amely egyre biztosabb boldogulási lehetőségekkel kecsegtetett. Az eladó ingatlanokat magyarok csak ritkán tudták megvásárolni, így sok német, lengyel és más nemzetiségű földműves került a telepekre. Emellett a földek is igen hamar kimerültek, így a magyar lakosok továbbvándorlásra kényszerültek.

*

A kivándoroltak sorsa a lalssú, de biztos beolvadás lett. Ebben több ok is közrejátszott. A befogadó ország igyekezett magába olvasztani az „idegeneket”, így

a magyarokat is, akiknek a hazatérési esélye az évek elteltével egyre romlott. Az anyaország pedig a visszavándoroltatásban csak azokra számított elsősorban, akik elegendő anyagi bázissal rendelkeztek a hazatéréshez és újakezdéshez. Márpedig ez keveseknek adatott meg. A többség számára a kecsgetető braziliai lehetőségek-ből szinte semmi sem volt igaz. A fazendákra sodródott családok éppen hogy tengették életüket. Csak keveseknek és lassan sikerült megteremteni a jobb életkörülményeket a magyar telepeken is. A városokban letelepültek többsége is nehézségek közepette élt az első évtizedekben és csak a gazdasági válság után, az új gazdaságpolitika kiteljesedésével tudtak boldogulni. A későbbiekben pedig akinek lett volna lehetősége és anyagi ereje a visszatéréshez, már nem tette meg, hiszen Brazília jelentette számára a gazdasági biztonságot, az eltelt évek pedig sokakban meggyengítették az „otthon újra kezdeni” vágyát. A gyermekek berendezték életüket az új hazában, az unokák pedig már kint születtek. Az érzelmi szálak is az új hazához kötődtek.²³

Sajátosan alakult a hétköznapi magyar nyelv sorsa is, főként a nagyobb létszámú értelmiség hiányában. Már a kortársak megfigyelték, hogy a magyar nyelv egyre szárazabb lett, keveredett a portugál kifejezésekkel (az új életmód szükségletei szerint) és lassan elvesztette megújulási képességét: „Azért kapaszkodunk bele a magyar történelembe és magyar kultúrába, Szent Istvánba, Kossuthba, Március 15-ébe, Dózsa Györgybe, Petőfibe, Adyba, a magyar dalba, a közösségi életbe, az utcán fülünkhöz ütődő magyar szófoszlányokba...mert a magyarnak itt kell élnie és – többnyire – itt kell meghalnia, tehát haláláig az új hazához kell igazodnia.”²⁴ A többségnek ez lett az életfelfogása még akkor is, ha tudatosan nem fogalmazta meg magának. A honvággyal lassan elcsitult, az utódok pedig nem örökölték...

JEGYZETEK

A témával kapcsolatban hosszú évek óta összefogott, szervezett kutatás folyik, felölelve egész Latin-Amerika magyarságát. A szegedi József Attila Tudományegyetem Latin-Amerika Kutatócsoportja hangolja össze a térség emigrációjának kutatását. A munkának jelentős eredményei vannak: *Varga Ilona*: Latin-amerikai magyar telepek és külképviseleteik a gazdasági válság időszakában. *Acta Historica*, XXXV. 1971. 79–100.; *Varga Ilona*: A kivándorlás irányváltozása és a magyar kivándorlók beilleszkedése Latin-Amerikában a két világháború között. *Acta Historica*, LVI. 1976. 3–50.; *Varga Ilona*: Kivándorlás és beilleszkedés. Magyarok Brazíliában 1920–1942. (kézirat), *Varga Ilona*: Magyar kivándorlás Latin-Amerikába a két világháború között. Kandidátusi értekezés. Szeged, 1977.; *Batóné Kacszár Ágnes*: Brazíliai magyarság a két világháború között. Doktori disszertáció. Szeged, 1989.; *Schmidt Judit*: A São Pauló-i emigráció az 1950-es években. Tiszatáj, 1988/7. 82–87. Az *Anderle Ádám* vezette kutatócsoport többi tagja, köztük *Csikós Zsuzsanna* és *Kovács Márta* az Argentína ill. Uruguay területén élő magyar kolóniák életét dolgozza föl, munkáikból hamarosan publikációk is születnek.

- 1 Azokról a magyarokról, akik a korábbi időkben érkeztek és akiket valamilyen formában megőrzött a brazil történelmi emlékezet, lásd: *Ács Tivadar*: Magyarok Latin-Amerikában. Budapest, 1944; *Szabó László*: Magyar múlt Dél-Amerikában (1519–1900). Budapest, 1982; *Dojcsák Győző*: Amerikai magyar történetek. Budapest, 1985.
- 2 *Wittman Tibor*: Latin-Amerika története. Budapest, 1978. 330.
- 3 *Dr. Boglár Lajos* volt São Pauló-i konzul kéziratosa visszaemlékezése: Magyar világ Brazíliában címmel. 18.
- 4 Uo. 20.
- 5 Uo. 21.
- 6 *Varga Ilona*: Magyar kivándorlás Latin-Amerikába a két világháború között. Kandidátusi értekezés. Szeged, 1977. 28.

- 7 *Anderle Ádám*: Munkásmozgalom Latin-Amerikában 1870–1959. Budapest, 1982. 52.
- 8 *Szántó Miklós*: Magyarok Amerikában. Budapest, 1984. 68.
- 9 OL.K.71. I/1. 9/1934. – 1934. március 21.
- 10 A „Délamerikai Magyar Hírlap” 1950-es Évkönyve, 192.
- 11 *Tamás Aladár*: Felleges számkivetettség. Budapest, 1970.
- 12 *Dr. Boglár*: I.m. 26–27.
- 13 *Miklós Elemér–Vér Andor*: Magyarok Délamerikában. Buenos Aires, 1942. 18–19.
- 14 *Herberger Gyula*: Brazília és az oda irányuló kivándorlási mozgalom. Déva, 1922. 11.
- 15 A „Délamerikai Magyar Hírlap” 1950-es Évkönyve. 189.
- 16 *Miklós–Vér*: I.m. 19.
- 17 OL.K.71. I/1. 1930.6.cs. 8/1930.
- 18 *Dr. Boglár*: I.m. 22. és a 13. sz. melléklete.
- 19 *Anderle Ádám*: Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a 19. és a 20. században. Budapest, 1989. 98.
- 20 „Az újonnan kivándoroltak persze a legkészségesebb támogatással sem kaphatnak jó munkahelyet mindaddig, amíg a portugál nyelvet és a brazíliai szokásokat nem ismerik és amíg nem akklimatizálódtak.” – *Migend Dezső*: Magyarok Brazíliában. Békéscsaba, 1925. 78.
- 21 *Dr. Boglár*: I.m. 151.
- 22 Boldogasszonyfalváról *Dr. Boglár*: I.m. 155–161, „Brazíliai Magyarság” 1933. június 23. A brazíliai magyarság évkönyve 1938. São Paulo. 75–82.; *Bangha Béla*: Dél-Keresztje alatt. Budapest, 1934. *Nyisztor Zoltán*: Felhókarcolók, őserdők, hazátlanok. Budapest, 1935. 68–91.
- 23 *Miklós–Vér*: I.m. 34.
- 24 Uo. 36.